

LIRIKADAĞI SYUJET MÁSELESINIŇ ÚYRENILIW TARIYXINAN

Daniyarova G.P.

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, Nókis qalası

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20307639>

Lirikalıq syujet túsiniǵiniń ádebiyat teoriyasında alıs tariyx hám quramalı basqışlarına iye. Lirikada syujet máselesine kóplegen qarama-qarsılıqlı pikirler bar. Bul túsiniń haqqında Aristotel zamanınan baslap tilge alınǵan bolıwına qaramastan, ilimpazlardıń dıqqat itibarına XX-XXI ásirde ǵana túse basladı. Tap usı dáwirlerden baslap “syujetsizlik teoriyası” degen túsiniń alǵa súrile basladı. Búǵan sebep sıpatında “syujet” kategoriyasınıń tar hám dálilsiz sıpatlaması, hám ádebiyattanıw teoriyası nızamlılıqlarına súyenbegen halda qabıl etken qararları házirgi kúnde de kóplegen ilimpazlardıń da usı baǵdarlardı tańlawına sebepshi bolıp kelmekte.

Bul sıyaqlı kóz qaras, baǵdarlar lirikalıq syujet máselesin izertlewde kerı tásirin tiygizip, óz gezeginde lirikalıq shıǵarmanıń dúzilisine, onıń quram bóleklerine, áhmiyetine, syujet tipologiyası hám lirikada fabula máselesin anıqlawda da qıyınshılıq tuwdıradı.

Lirikada syujet máselesiniń sóz etiliw tariyxına názer awdarǵanıımızda, Aristotel zamanında da bul túsiniń haqqında hár qıylı kóz qarasar bar edi. XX ásirdeń dáslepki on jıllıǵında teoretik alımlar syujet barlıq shıǵarmaǵa tán degen pikirde edi. Máselen, A.N.Veselovskiy «Poetika syujetov» ilimiy jumısında syujet hám motiv terminlerine tereń ilimiy túsiniń bergin [4, 362-363]. Ilimpaz lirikadaǵı syujettiń specefikası haqqında maǵlıwmat bermedi, biraq onıń syujet hám motivti kórkem ádebiyatqa tán bolǵan obrazlılıqtan keltirip shıǵarıwı lirikalıq syujetti tán alıwı dep qarasaq boladı. A.N.Veselovskiydiń kóz qarasarın ukrainalı teoretik alım A.I.Beleckiy de qollap quwatlaǵan. Ol “Taza lirikada háreket jıyınıǵı mánisindegi syujet joq, tek ǵana motivler hám temalar bar” – dep jazadı [3,342], al, “motiv bolsa – bayanlaw xarakterine iye bolǵan gáp” [3, 332]. Bul pikirlerden biz lirikada da syujet bar, biraq epos hám dramaǵa salıstırǵanda ózgeshe kóriniske iye degen juwmaqqa kelemiz. Bul kóz qarastaǵı ilimpazlardan, F.V.Gladkov, V.I.Kuleshov, M.Gin, M.S.Kagan sıyaqlı ilimpazlar da óz teoriyalıq pikirlerin keltirip ótti.

Biraq lirikadaǵı syujet máselesine qarsı pikirdegi teoretik alımlar da bar edi. Máselen, M.Gorkiy syujetke bılay pikir bildiredi, “baylanıslar, simpatiya, antipatiya, adamlardıń bir-biri menen qarım qatnası, xarakterdiń rawajlanıw dárejesi”[5,215] – degen túsiniń bildiredi. Yaǵnıy, adamlardıń bir-biri menen

qarım-qatnası, olardıń xarakteriniń rawajlanıw tariyxı joq lirika syujetsiz degen túsinik kelip shıǵadı. Bul pikirdi qollap-quwatlawshı ilimpazlar L.I.Timofeev, G.N.Pospelov siyaqlı ilimpazlar edi.

Teoriyalıq bilimlerdiń rawajlanıwı nátiyjesinde biz lirikada syujet bar ekenligin túsinip jettik. Lirikadaǵı syujet epikadaǵı syujetten ózgeshe ekenligin kóriwimizge boladı. Eger de eposta syujet personajlardıń sırtqı qarım-qatnasları, isháreketleri arqalı ámelge asatuǵın bolsa, lirikada sezimlerdiń rawajlanıwınan, emociyanallıq jaǵdaydıń ózgeriwinen, ishki konfliktten, oylardıń associativlik háreketinen kórinıwi múmkin.

Solay etip, lirikadaǵı syujetlilik ishki psixologiyalıq xarakterge iye bolıp onıń tiykarı háreket emes, al ishki keshirmeler esaplanadı. Jáne de, syujetliliktiń júzege shıǵıwında álbette, kórkemlew quralları áhmiyetli esaplanadı. Sonı da ayrıqsha aytıp óztiw lazım, lirikadaǵı syujetlilik máselesi shıǵarmanıń ishki dúnyasın ashıwda xızmet etetuǵın lirikalıq subyekt túsinigi menen tıǵız baylanıslı.

Demek syujet túsinigi haqqında ilimpazlardan: Aristotel, V.Shkalovskiy, B.Tomoshevskiy óz pikirlerin bildirgen bolsa, al, lirikadaǵı syujet máselesine Yu.Lotman, M.Baxtin, B.Eyxenbaum, L.Ginzburg sıyaqlı ilimpazlar da pikir bildirgenligin kóriwimizge boladı.

Bul pikirlerdi dawam etiwshilerden V.Lesina hám A.Pulinica “Syujet bul – personajlar arasındaǵı qarım-qatnas hám konfliktler, jazıwshınıń personajlardıń xarakterin ashıwǵa qaratılǵan waqıyalar” dep jazadı [407]. 1985-jılı V.Lesinanıń «Литературоведческий термины» kitabı baspadan shıǵadı, ol bul kitabında lirikadaǵı syujetlilik haqqında anıqraq maǵlıwmat beredi. Avtor lirikalıq syujet ushın áhmiyetlisi sırtqı waqıya hádiyse emes, al, ishki kewil-keshirme ekenligin aytadı. Bul keltirilgen pikirdi dawam etiwshilerden biri G.L.Abramovich, syujet terminin anıqlastıra otırıp, lirikada syujet bar degen sheshimge keledi. Ol “Ómirdiń hár qıylı qarama-qarsılıqlarınıń rawajlanıw kórinisi bul syujet” [2,118] – dep pikir bildiredi. Avtor bul orında syujet terminin túsendiriwde “háreket” hám “rawajlanıw” sózlerin qollanadı.

Solay etip lirikadaǵı syujet máselesine arnalǵan tartıslı pikirler házirgi kúнге shekem dawam etip kelmekte. Buǵan eń tiykarǵı sebeplerdiń biri sıpatında alımlar ádebiyattıń úsh túriniń (lirika, epos, drama) jeterli dárejede izertlenbegenliginde dep biledi [6,17]. Sonıń menen bir qatarda izertlewdiń metodologiyalıq tiykarlarınıń durıs belgilep alınbaǵanlıǵında ekenliginde jasırmaydı.

ÁDEBIYATLAR:

1. Абрамович Г.Л. Введение литературоведение. – М.: Учпедгиз, 1961.
2. Абрамович Г.Л. Введение литературоведение. – М.:Просвещение, 1979.
3. Білецкий О. Зібрання праць в п’яти томах. – К.: Наукова думка, 1966.

4. Веселовский А.Н. Поэтика сюжетов // Хрестоматия по теории литературы. М.: Просвещение, 1982.
5. Горький М. Собр. Соч.: в 30 т. – М.:Худож. литература, 1953.
6. Полежаева Т.В. Сюжет в лирике: целостно-системный подход //Уральский филологический вестник №3. 2016.